

III. DEBIUTY

Tomasz Resler (Wrocław)

Seraja Szapszał – hachan karaïmski w Drugiej Rzeczypospolitej w świetle dokumentów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

WPROWADZENIE

Karaïmizm¹ powstał w na terenie dzisiejszego Iraku w VIII w. i rozwijał się w opozycji do talmudycznego judaizmu. Jego założycielem był Anan z Basry, który nawoływał do odrzucenia Talmudu i poszukiwania (odkrycia na nowo) źródeł wiary jakimi były Tora i inne księgi Starego Testamentu². Ananici (tak początkowo byli nazywani Karaïmi) rozprzestrzenili się na terenie Bliskiego Wschodu

¹ Charakter pracy nie pozwala na szczegółowe przedstawienie doktryny karaïmskiej i jej ewolucji. Najważniejsze filary karaïmizmu to pięć zasad: 1) stworzenie świata przez Byt jedyny i niematerialny, 2) objawienie przez Mojżesza i innych następujących po nim proroków przykazań i innych Praw Boskich, 3) obowiązek, aby wierni samodzielnie studiowali Pismo Święte w języku oryginału, 4) oczekiwanie na Mesjasza, 5) wiara w zmartwychwstanie. Najważniejszą rolę odgrywa wśród nich zasada czytania świętych tekstów w oryginale (po hebrajsku), a ich interpretację każdy Karaïm powinien przeprowadzić we własnym zakresie, w oparciu o inne fragmenty pism, a nie teksty pozabiblijne, S. Szyszman, *Karaïmizm. Historia i doktryna*, Wrocław 2005, s. 25. Karaïmizm uznaje Chrystusa i Mahometa za proroków; G. Pełczyński, *Karaïmi polscy*, Poznań 2004, s. 9–10. Zainteresowanych doktryną odsyłam np. do: M. Zawanowska, *Amistyczny mesjanizm wczesnych Karaïmów*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2009, nr 2 (230), s. 141–161; eadem, *Między Judaizmem a Islamem – rzecz o początkach Karaïzmu*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2016, 1 (257), s. 11–34. Publikacje o kulturze, historii i etnografii dostępne są w roczniku „Almanach Karaïmski”.

² G. Pełczyński, *Karaïmi...*, s. 8.

i Europy³, by ostatecznie pod koniec XIV w. trafić na teren Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴.

Terminem „Karaimi” określa się zarówno grupę etniczną, jak i wyznawców religii, która w odróżnieniu od judaizmu, chrześcijaństwa i islamu uznaje tylko Stary Testament bez żadnych dodatków⁵. Nazwa ta wywodzi się od hebrajskiego słowa *kara* co oznacza czytać, recytować (Pismo Święte)⁶.

W dwudziestoleciu międzywojennym społeczność karaimska w Polsce liczyła około 1500 członków i była skupiona w czterech gminach wyznaniowych (w ustawie jako *dżymaty*): Halicz, Wilno, Troki, Łuck⁷. Głównym celem Karaimów było uregulowanie sytuacji prawnej i zapewnienie sprawnego funkcjonowania związku religijnego. Aby to osiągnąć, należało uchwalić ustawę regulującą stosunki państwo-związek religijny oraz wybrać przywódcę duchowego społeczności⁸, który zapewniłby nie tylko przewodnictwo religijne, ale także integrował i sprawnie administrował.

Najwyższym rangą duchownym w tradycji karaimejskiej był hachan. Stał on na czele Karaimów zamieszkujących określony obszar⁹. Jego rola i znaczenie zostaną omówione w dalszej części szkicu. Pod koniec 1927 r. Karaimi polscy na ogólnopolskim zjeździe w Trokach wybrali na hachana Seraję Szapszała¹⁰, który objął

³ S. Szyszman, *Karaimizm...*, s. 61–62.

⁴ J. Tyszkiewicz, *Dzieje Karaimów polsko-litewskich do końca XV wieku i ich związki z Krymem* [w:] Beata Machul-Telus (red.), *Karaimi*, Warszawa 2012, s. 22, T. Resler, *Prawne aspekty funkcjonowania społeczności karaimejskiej w II RP*, „Almanach Karaimejski” 2016, t. 5, s. 120.

⁵ S. Pilecki, *Karaimi* [w:] M. Abkowicz, H. Jankowski (red.), *Karaj kiuñlari. Dziedzictwo narodu karaimejskiego we współczesnej Europie*, Warszawa 2004, s. 17. Karaimi odwołują się do judaizmu, chrześcijaństwa i islamu w takim samym stopniu, jak wszystkie religie monoteistyczne odwołują się do wielkich idei (np. dobroć, prawda, Bóg). Przez długie wieki Karaimi traktowali siebie jako prawdziwych Żydów, w odróżnieniu od tych, których nazywali odstępcami albo niekiedy talmudystami. Widzenie karaimeizmu jako religii łączącej trzy wielkie religie monoteistyczne ugruntował m.in. Seraja Szapszał.

⁶ U. Wróblewska, *Działalność kulturalno-oświatowa Karaimów w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2015, s. 7.

⁷ K. Krasowski, *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne*, Poznań 1988, s. 203.

⁸ Szczegółowy przebieg prac nad ustawą regulującą wzajemne stosunki zob. T. Resler, *Prawne...*, s. 127–133, U. Wróblewska, *Sytuacja prawna Karaimów w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej w świetle aktów ustawodawczych* [w:] J. Durka (red.), *Państwo – religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, Kalisz 2014, s. 137–140, *eadem*, *Działalność...*, s. 41–55.

⁹ Władze rosyjskie pod koniec XIX w. przeprowadziły reformę hachanatu, dzieląc obszar Rosji na dwa obszary, tj. hachanaty taurydzki i trocki.

¹⁰ Seraja Szapszał urodził się w 1873 r. na Krymie. W 1894 r. rozpoczął studia z języka tureckiego na uniwersytecie w Petersburgu. W latach 1899–1908 pracował jako wychowawca syna szacha perskiego. Po powrocie do Petersburga rozpoczął wykłady z języka tureckiego oraz pracę w rosyjskim ministerstwie spraw zagranicznych. W 1911 r. objął funkcję wiceprezesa Towarzystwa

urząd w 1928 r. i pełnił tę funkcję do 1940 r. oraz w okresie okupacji niemieckiej (w latach 1941–1944)¹¹. W 1945 r. chciał wyjechać z terenów ZSRR i osiedlić się na zachodzie Polski, tak jak karaimscy repatrianci, jednak władze radzieckie nie wyraziły na to zgody¹². Ranga hachana wśród Karaimów oraz jego pozycja prawno-ustrojowa nakreślona przez regulacje ustawowe powodowały, że cieszył się zainteresowaniem władz państwowych Drugiej Rzeczypospolitej.

W okresie międzywojennym instytucją odpowiedzialną za politykę wyznaniową państwa polskiego było Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej MWRiOP). Początków tej instytucji należy szukać w 1917 r., kiedy 23 stycznia powstał Departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przy Tymczasowej Radzie Stanu. W grudniu 1917 r. Departament przekształcono w MWRiOP¹³. Istnienie ministerstwa zostało potwierdzone w dekreście Rady Regencyjnej z 3 stycznia 1918 r. o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim¹⁴. Zgodnie z dyspozycją art. 26 dekretu ministerstwo to zajmowało się m.in. sprawami oświaty, opieką nad nauką, literaturą i sztuką, archiwami, bibliotekami, muzeami, teatrami oraz kierowało sprawami wyznaniowymi. Takie zakreszenie kompetencji ministerstwa przetrwało do 1939 r.

W MWRiOP za sprawy wyznaniowe odpowiedzialny był Departament Wyznań. Dzielił się on na sekcje, wydziały i referaty odpowiedzialne za poszczególne odcinki polityki wyznaniowej państwa¹⁵. Jego organizacja wewnętrzna ulegała zmianie na przestrzeni lat. Od 1922 r. sprawami wyznania karaimskiego zajmował się Wydział Wyznań Niechrześcijańskich, do którego w 1936 r. włączono sprawy wyznania ewangelickiego¹⁶.

Kierownictwo Departamentu Wyznań, w przeciwieństwie do ministrów, było stabilne personalnie. Przy dwudziestu dwóch ministrach w okresie międzywojen-

Orientalistów Rosyjskich. W 1911 r. został wybrany hachanem trockim, jednak tej funkcji nie objął. W 1915 r. został hachanem taurydzkim i wyjechał na Krym. Założył tam w 1916 r. Bibliotekę Karaimską, a także Karaimskie Muzeum Narodowe oraz karaimskie seminarium duchowne. W 1919 r. wyjechał do Konstantynopola, gdzie przebywał do 1928 r., kiedy objął funkcję hachana i przybył do Polski. W okresie II wojny światowej zabiegał o zachowanie dziedzictwa karaimskiego. Podobne zabiegi czynił wobec władz sowieckich. Zmarł w Wilnie w 1961 r. W. Zajączkowski, *Seraja Szapszał (8 V 1876–18 XI 1961)*, „Przegląd Orientalistyczny” 1962, nr 1, s. 91–92.

¹¹ Przed objęciem urzędu hachana trockiego przez Seraję Szapszała funkcję p.o. hachana sprawowali: Zachariasz Mickiewicz (do 1922 r.) i Szymon Firkowicz (w latach 1922–1928) – nie posiadali jednak formalnego uznania władz państwowych.

¹² R. Witkowski, *Epizod z życia Seraji Szapszała*, „Almanach Karaimski” 2015, t. 4, s. 168.

¹³ P. Leszczyński, *Centralna Administracja wyznaniowa II RP. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Warszawa 2006, s. 152.

¹⁴ Dz.U. z 1918 r. nr 1 poz. 1.

¹⁵ P. Leszczyński, *Centralna...*, s. 187.

¹⁶ Zob. tabela tamże, s. 199.

nym pracowało pięciu dyrektorów departamentu odpowiedzialnego za politykę wyznaniową.

W Drugiej Rzeczypospolitej kwestie wyznaniowe często zbiegały się z innymi obszarami polityki państwa (np. mniejszości narodowe, pozycja Kościoła rzymskokatolickiego). W Polsce, kraju wielonarodowym i wieloreligijnym, polityka wyznaniowa była przedmiotem ostrych debat politycznych i społecznych. Władze państwowe przeważnie dążyły do podporządkowania sobie mniejszości religijnych i często dochodziło do uprzywilejowania Kościoła rzymskokatolickiego, co powodowało różnego rodzaju problemy społeczne i polityczne¹⁷.

Celem szkicu jest ukazanie hachana jako przywódcy religijnego w oczach władz państwowych przez pryzmat dokumentów zgromadzonych w MWRiOP. Instytucja ta miała bowiem decydujący wpływ na prowadzenie polityki wyznaniowej przez przekuwanie koncepcji i idei politycznych w praktyczne działania państwa. Ukazanie, w jaki sposób hachan karaïmski był postrzegany przez urzędników MWRiOP uzupełni lukę w badaniach nad historią i pozycją prawną tej społeczności. Ukazanie tego wątku pomoże w mojej ocenie lepiej zrozumieć politykę państwa wobec Karaïmów, a także przyczyni się do ukazania genezy ustawy regulującej wzajemne relacje oraz dopełni obraz społeczności karaïmskiej przed II wojną światową. Chcąc zrealizować założone cele badawcze starałem się odpowiedzieć na pytania o stosunek państwa do Karaïmów jako społeczności, stosunek władz do Seraji Szapszała oraz ich wzajemne relacje, wskazując obszary, które mogły wywoływać animozje.

W pracy wykorzystałem: dokumenty MWRiOP dotyczące Karaïmów znajdujące się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie (sygn. 1461, 1462, 1465, 1467) gromadzone przez Wydział Wyznań Niechrześcijańskich, który odpowiadał za relacje z Karaïmami, inne dokumenty MWRiOP mające wpływ na politykę wobec Karaïmów, akty prawne regulujące funkcjonowanie Karaïmów polskich i pozycję hachana, a także elektroniczne wersje prasy karaïmskiej ukazującej się w dwudziestoleciu międzywojennym¹⁸. Pełen wykaz źródeł i literatury znajduje się w przypisach. Zakres chronologiczny obejmuje okres od wyboru Szapszała na urząd hachana do wybuchu wojny, tj. lata 1927–1939.

¹⁷ Dokładny opis uwarunkowań polityki wyznaniowej w omawianym okresie zob. K. Krasowski, *Związki...*, s. 318–332.

¹⁸ Bogatym źródłem do zbadania działalności hachana, ale także ukazania poglądów Seraji Szapszała na kwestie polityczne, społeczne i religijne jest prywatne archiwum Szapszała zachowane w zbiorach Lietuvos Mokslo Akademijos Vrublevskių Biblioteka (Biblioteka Akademii Wroblewskich Litewskiej Akademii Nauk) w Wilnie, sygn. F 143. Ujęcie problemu badawczego zakreślone przeze mnie skupia się jednak na stronie państwowej i jej poglądach – stąd dominującą rolę przypisano dokumentacji wytworzonej przez administrację państwową.

POCZĄTKI

Odzyskanie przez Polskę niepodległości spowodowało konieczność ujednolicenia systemu prawnego państwa. Składały się na niego partykularne prawa zaborcze, które funkcjonowały na jego terytorium. Taki stan rzeczy powodował wiele problemów, zarówno dla organów państwa, jak i zwykłego obywatela¹⁹. Gąszcz przepisów i ich kolizje często okazywały się labiryntem bez wyjścia.

Z problemem tym zetknęły się także kościoły i związki wyznaniowe, w tym Karaimi, którzy po 1918 r. skupieni byli w czterech gminach. Trzy z nich, tj. Wilno, Troki i Łuck, podlegały przepisom wyznaniowym odziedziczonym po cesarstwie rosyjskim, a gmina w Haliczu funkcjonowała zgodnie z ustawodawstwem austriackim. Społeczność karaïmska rozpoczęła starania o uregulowanie na nowo swojej pozycji prawnej w Drugiej Rzeczypospolitej²⁰.

Pierwsze kroki podjęli przedstawiciele gminy halickiej w 1919 r.²¹ Sytuacja tej gminy była odmienna od pozostałych z powodu konieczności stosowania przepisów austriackich. Nic więc dziwnego, że halickim Karaimom zależało na szybkim i sprawnym procesie legislacyjnym. Problem różnych systemów prawnych gmina halicka próbowała rozwiązać przez jednostronny akces do Związku Gmin Karaïmskich w Polsce. Zarząd Duchowny w Trokach zawiadomił Wojewodę Wileńskiego pismem nr 65 z 28 czerwca 1927 r.²², że zatwierdzono zgłoszony przez Halicz akces i prosił go o wydanie stosownego zarządzenia. Walne Zgromadzenie gminy karaïmskiej w Haliczu wyraziło wolę przystąpienia do Związku, co oznaczało akceptację wyznaniowego prawodawstwa rosyjskiego. Z załączonego

¹⁹ „Nie ma w Polsce dziedziny równie natarczywie domagającej się uporządkowania, unifikacji, a zarazem unowocześnienia, jak dziedzina ustawodawstwa w przedmiocie stosunku państwa do poszczególnych kościołów i związków religijnych. Przepisy prawne obowiązujące w tej dziedzinie, przedstawiają trudny do przebycia labirynt, z którym i wytrawny specjalista nie łatwo da sobie radę, a stosowanie ich nastręcza państwowej administracji wyznaniowej częstokroć trudności nie do przewyżczenia.” J. Sawicki, *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim*, Warszawa 1937, s. 1.

²⁰ „Jednej nam rzeczy potrzeba obecnie, a to jest zdrowa organizacja gminna i uporządkowanie wzajemnego stosunku do Rządu. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż każde zrzeszenie ludzi, choćby najmniejsze, musi mieć pewne przepisy organizacyjne. Obecnie gminy karaïmskie w Polsce muszą się zastosować do kardynalnego wymogu życiowego i raz definitywnie tę sprawę załatwić. [...] A w dalszym ciągu czyż możemy dalej wegetować bez określonego stosunku wobec Państwa – jako element tolerowany – nie mający prawnej i trwałej organizacji”. Z. Nowachowicz, *Zagadnienie chwili obecnej*, „Myśl Karaïmska” 1924, t. 1, nr 4, s. 2, www.jazyszlar.karaimi.org [dostęp: 01.10.2017].

²¹ K. Krasowski, *Związki...*, s. 203.

²² AAN – Archiwum Akt Nowych, MWRiOP – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1465, k. 117.

odpisu uchwały podjętej 22 maja 1927 r.²³ wynikało, że gmina w Haliczu traktuje akces jako przejściowy, do czasu nowego urzędzenia stosunków z państwem. W materiałach archiwalnych niestety brak odpowiedzi na pytanie, czy akces ten został przez władze uznany. Wydaje się, że późniejsza praktyka administracyjna, a także wybór hachana przez delegata gminy halickiej potwierdzają, że władze państwowe zaakceptowały ten stan rzeczy.

Inicjatywna uregulowania sytuacji prawnej gmin karaimskich wyszła ze środowiska wileńskiego²⁴, po uchwaleniu tzw. konstytucji marcowej²⁵. W art. 115 zdanie 1 gwarantowała ona każdemu prawnie uznanemu związkowi wyznaniowemu rządzenie się według własnej ustawy, której państwo nie mogło odmówić poza przypadkami stwierdzenia jej niezgodności z prawem. W dniu 6 kwietnia 1923 r. Wileńskie Stowarzyszenie Karaimów przesłało do Delegata Rządu w Wilnie projekt „Tymczasowych przepisów o stosunku rządu do Karaimskiego Związku Religijnego i zasadach zarządzania sprawami duchownymi”²⁶. Następnie projekt ten z przychylnymi uwagami Delegata trafił do MWRiOP. W piśmie z 28 czerwca 1923 r. delegat rządu Walery Roman poparł „Tymczasowe przepisy...” oraz wskazał, że Karaimi byli lojalnymi wobec władz polskich mieszkańcami kresów. Jednocześnie zwrócił uwagę, że stosowane przez ministerstwo określenie „karaiici” w języku tatarskim (sic!) miało charakter obraźliwy i zalecał stosowanie nazwy „karaimi”²⁷.

Pomimo wsparcia ze strony przedstawicieli rządu w terenie, a także pism kierowanych do MWRiOP z prośbą o przyspieszanie prac legislacyjnych²⁸, dochodziło do opóźnień. Pretekstem do wstrzymania procesu legislacyjnego było zdanie 2 art. 115 Konstytucji marcowej, zgodnie z którym ustawa regulująca wzajemne stosunki powinna być przygotowana w porozumieniu z prawnym reprezentantem danego wyznania. Na czele Zarządu Duchownego w Trokach nie stał hachan, a jego funkcję pełnił hazzan trocki Szymon Firkowicz. Brak hachana był tylko wygodnym pretekstem do opóźnienia prac legislacyjnych. Głównym powodem tego opóźnienia było dążenie władz państwowych do uregulowania w pierwszej kolejności spraw Kościoła katolickiego i związane z tym prace nad konkordatem.

²³ AAN, MWRiOP, 1465, kk. 118–119.

²⁴ U. Wróblewska, *Sytuacja...*, s. 137, Krasowski, *Związki...*, s. 203.

²⁵ Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. RP nr 44 poz. 267).

²⁶ AAN, MWRiOP, 1465, k. 30.

²⁷ AAN, MWRiOP, 1461, kk. 17–18

²⁸ Zob. m. in.: pismo Wileńskiego Stowarzyszenia Karaimów ws. przyspieszenia prac legislacyjnych AAN, MWRiOP, 1461, k. 52–53, pismo Emanuela Kobeckiego do Departamentu Wyznań, AAN, MWRiOP, 1461, k. 22–25.

Wybór nowego przywódcy Karaimów polskich stał się więc warunkiem niezbędnym do rozpoczęcia prac nad ustawą. Jednak hachan był także pożądanym jako przywódca religijny, mający za zadanie konsolidować społeczność karaimską²⁹. W związku z potrzebą wyboru hachana, w Haliczu w dniach 11–12 czerwca 1927 r. odbyła się Konferencja Gmin Karaimskich, której głównym zadaniem było uchwalenie regulaminu wyboru hachana oraz przygotowanie zjazdu wyborczego. Z protokołu konferencji wynika, że uczestniczył w niej przedstawiciel Wojewody Stanisławowskiego – kierownik oddziału wyznaniowego Leon Kochański³⁰. Konferencja przyjęła regulamin wyboru hachana oraz uchwaliła zwrócenie się z prośbą o wsparcie finansowe czasopisma „Myśl Karaimska”. Podjęto także dyskusję w sprawie dopuszczenia udziału kobiet w wyborze duchownych, zestawiono jednak tę sprawę do rozstrzygnięcia przyszłemu hachanowi³¹. Zgodnie z przyjętym regulaminem wybór hachana miał się odbyć w tajnym głosowaniu przez przedstawicieli wszystkich polskich gmin. Zgodnie z regulaminem wybór miał zostać zaakceptowany przez władze państwowe. Zjazd wyborczy miał się odbyć 23 października 1927 r. w Trokach³².

W protokole pokonferencyjnym próżno szukać informacji na temat ewentualnych kandydatów do objęcia stanowiska hachana. Rozmowy takie najpewniej toczyły się w kulisach, ale w czerwcu 1927 r. nazwisko kandydata było już znane. Świadczy o tym pismo wojewody wileńskiego Władysława Raczkiewicza do MWRiOP z 25 maja 1927 r. nr L. 1767/I w sprawie konferencji w Haliczu i planowanego zjazdu wyborczego³³. Wojewoda informował, że nieoficjalnym kandydatem do objęcia stanowiska jest były hachan krymski, obecnie wicedyrektor Banku Turecko-Perskiego w Konstantynopolu Hadzi Seraja Chan Szapszał (w piśmie jako Czapczal). Z informacji przekazanych przez Zarząd Gminy w Wilnie wynikało, że Seraja Szapszał zgodził się wstępnie na objęcie stanowiska pod warunkiem zapewnienia dotacji państwowej na funkcjonowanie urzędu. Prezes Gminy w rozmowie z urzędnikami wskazywał także na fakt, że Seraja Szapszał jako znawca Wschodu i profesor mógłby być przydatny w MSZ-ecie oraz jako kierownik katedry uniwersyteckiej. W świetle powyższego wydaje się, że działania mające na celu pozyskanie właściwego kandydata podjęto już znacznie wcześniej.

²⁹ „Również i vacat na stanowisku Hachana ujemnie się odbija na biegu spraw, i obsadzenie tego ważnego stanowiska jest ze wszech miar koniecznym.” Z. Zarachowicz, *Kilka uwag o naszych zadaniach w chwili obecnej*, „Myśl Karaimska” 1924, t. 1, nr 1, s. 5, www.jazyszlar.karaimi.org [dostęp: 01.10.2017].

³⁰ AAN, MWRiOP, 1495, k. 96.

³¹ Ibidem, k. 99–103.

³² U. Wróblewska, *Działalność...*, s. 115.

³³ AAN, MWRiOP, 1495, k. 73–74.

Pierwszy Ogólnopolski Zjazd Karaimów w Trokach odbyty w 1927 r. wybrał jednogłośnie na hachana trockiego Seraję Szapszała³⁴. Przewodniczący zjazdu przekazując protokoły wyborcze zwrócił się przy okazji do Wojewody Wileńskiego o nadanie obywatelstwa polskiego i umożliwienie wjazdu do kraju nowemu hachanowi. Z protokołu wyborczego wynika, że Seraja Szapszał, zgłoszony przez gminę wileńską, był jedynym kandydatem do objęcia urzędu, a wyboru dokonano jednogłośnie i sporządzano akt notarialny³⁵.

MWRiOP nie przyjęło wyboru Seraji Szapszała bezkrytycznie. Jeszcze przed oficjalnymi wyborami, zapewne na podstawie informacji przekazanych przez wojewodę W. Raczkiewicza zaczęto zbierać informacje o osobie potencjalnego hachana. Urzędnicy resortu wyznań zwrócili się do MSZ-etu z prośbą o przesłanie opinii na temat jego osoby już w sierpniu i we wrześniu 1927 r. W odpowiedzi na te zapytania MSZ w tajnym piśmie nr P. I/30516 z 27 października 1927 r. przekazało raport Wydziału Konsularnego Poselstwa RP w Stambule dotyczący Seraji Szapszała³⁶. W raporcie tym zawarta była krótka biografia oraz informacja o dokonaniach naukowych. Wskazano, że na Krymie Szapszał posiadał spory majątek, który został zrabowany przez bolszewików w 1919 r. Poselstwo informowało, że bank, w którym pracował był instytucją wegetującą, a jego wynagrodzenie, jak na zajmowane stanowisko, było niskie. Dalej poselstwo wskazało, że Seraja Szapszał uchodził za człowieka nienagannego moralnie, był uważany za osobę poważną, uczciwą i godną zaufania. Nie odnotowano żadnych skrajnie politycznych wystąpień. Szapszał uchodził za apolitycznego, chociaż był zagorzałym przeciwnikiem bolszewików. Dalszy ciąg wiadomości o Seraji Szapszale został przekazany przez MSZ pismem nr P.I/30536 z 8 listopada 1927 roku³⁷. Uzupełnienie raportu nastąpiło po rozmowie z prof. Tadeuszem Kowalskim, wybitnym polskim turkologiem, który przebywał na wyjeździe naukowym w Anatolii. Profesor Kowalski potwierdził dokonania naukowe Seraji Szapszała, wskazał także, że według jego informacji nie zajmował się on polityką³⁸. Profesor Kowalski odnosząc się do kwestii znajomości języka polskiego wskazał, że Seraja Szapszał czytał i rozumiał polski, ale miał kłopoty ze swobodnym porozumiewaniem się. W ocenie naukowca problem ten szybko mógł być przezwyciężony i nie stanowił bariery nie do przejścia³⁹.

Wojewoda Wileński pismem z 4 listopada 1927 r. informował ministerstwo o przebiegu zjazdu wyborczego w Trokach⁴⁰. Jednocześnie prosił MWRiOP

³⁴ AAN, MWRiOP, 1465, k. 147.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, k. 135–144.

³⁷ Ibidem, k. 132.

³⁸ Ibidem, k. 133.

³⁹ Ibidem, k. 134.

⁴⁰ Ibidem, kk. 140–144.

o przyspieszenie przesłania informacji z MSZ, ponieważ zgodnie z art. 6 regulaminu wyborów, jeżeli w ciągu czterech tygodni od zawiadomienia o wyborze władze nie wniosą sprzeciwu wobec kandydata wybór stałby się prawomocny. Przy tym fragmencie pisma znajduje się odrębna adnotacja „załatwić zaraz”. Ostatecznie odpowiedź MSZ-etu nadeszła 8 listopada 1927 r. i w związku z pozytywną opinią Poselstwa RP w Stambule władze państwowe nie wniosły sprzeciwu wobec kandydatury Seraji Szapszała. Mógł więc objąć swój urząd. Minister Wyznań Religijnych i Oświecenie Publicznego oficjalnie przyjął do wiadomości wybór Szapszała na hachana trockiego w dniu 10 listopada 1927 roku⁴¹. Dla Karaimów polskich było to wydarzenie szczególne, w którym pokładali nadzieje na odrodzenie życia społecznego i kulturalnego, co znalazło wyraz m.in. w słowach Z. Nowachowicza:

Na smutnym i szarym horyzoncie naszego życia jaśnieje od dnia 23 X 1927 jasna zorza. Mamy bowiem prawowitą głowę naszego wyznania – Hachana trockiego – w osobie p. Seraja Bej Szapszała. Nasze pragnienia znalazły już rzeczywistnienie – my mamy już w Tobie Pasterza i Włodarza naszego ducha, szafarza wiedzy i zastępcę przed Bogiem i ludźmi. Witamy Cię szczerym sercem, jako wyobraziciela naszej tradycji, jako obrońcę naszego przed złem życia codziennego i opiekuna naszego w każdej sprawie⁴².

DZIAŁALNOŚĆ HACHANA

Nowy hachan przybył do Polski wraz z żoną w 1928 r. i 10 maja złożył uroczystą przysięgę na wierność Rzeczypospolitej. Obecni na uroczystości byli wojewoda wileński Władysław Raczkiewicz i inni urzędnicy państwowi, w tym m.in. naczelnik wydziału wyznań Antoni Narwoysz. Stronę karaimską reprezentowali prezes gminy wileńskiej Izaak Zajączkowski, hazzan trocki Szymon Firkowicz oraz Eliaszkiewicz. Przysięga, w której hachan zobowiązał się do wierności i lojalności wobec państwa (nie brać udziału w żadnych działaniach wymierzonych w bezpieczeństwo kraju i wymagać tego od podległych duchownych), została złożona w oparciu o rosyjskie przepisy wyznaniowe (art. 1277, t. XI Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego z 1910 r.)⁴³. Protokół z uroczystości został przesłany 14 maja 1928 r. do wiadomości MWRiOP. Po dopełnieniu tych formalności hachan Seraja Szapszał mógł dokonać uroczystego ingresu i rozpocząć sprawowanie urzędu.

⁴¹ U. Wróblewska, *Działalność...*, s. 118.

⁴² Z. Nowachowicz, *Witaj Pasterzu!*, „Myśl Karaimska” 1928, t. 1, nr 4, s. 4, www.jazyszlar.karaimi.org [dostęp: 02.10.2017].

⁴³ AAN, MWRiOP, 1465, k. 1.

Ingres hachana odbył się 11 września 1928 r. w Wilnie. Uroczyste nabożeństwo w kienesie wileńskiej zakończyło się błogosławieństwem, którego hachan udzielił również przedstawicielom władz. Wśród zaproszonych gości był prof. T. Kowalski, ten sam, który przekazał polskim dyplomatom w Stambule pozytywną rekomendację dla Szapszała i naukowo zajmował się także językiem karaimskim. Druga część uroczystości miała charakter świecki i odbyła się w domu gminy wileńskiej⁴⁴. O wadze, jaką władze państwowe przykładały do objęcia przez hachana funkcji świadczy m.in. gromadzenie przez urzędników MWRiOP artykułów prasowych opisujących ingres⁴⁵.

Najważniejszym zadaniem, z jakim musiał się zmierzyć nowy hachan było uregulowanie sytuacji prawnej związku i rozpoczęcie prac nad nowymi przepisami określającymi stosunki z państwem. Przesłanka z art. 115 konstytucji marcowej o prawnej reprezentacji związku wyznaniowego została spełniona i można było przystąpić do prac nad projektem regulacji prawnych.

Kwestia ta była niezmiernie ważna dla środowiska karaimskiego, które zdawało sobie sprawę, że bez opieki i wsparcia państwa bardzo ciężko będzie zachować dziedzictwo kulturalne i religijne. Postawa taka determinowała także działania hachana i jego uległość wobec stanowiska rządowego w wielu kwestiach.

W piśmie Ministerstwa Sprawiedliwości z 6 lipca 1927 r. skierowanym do MWRiOP w sprawie osobowości prawnej Karaimów i Tatarów⁴⁶ resort wskazał na konieczność uregulowania tych kwestii na nowo w oparciu o art. 115 i 116 Konstytucji marcowej. Niedługo po wyborze hachana prace legislacyjne przyspieszyły. Wpływ na to miały zapewne dwa czynniki: po pierwsze uregulowanie sytuacji Kościoła katolickiego w wyniku podpisania konkordatu w 1925 r. oraz wybór hachana, który był prawnym reprezentantem Karaimów wobec państwa polskiego.

Tuż po objęciu urzędu Seraja Szapszał rozpoczął starania o prawne uregulowanie funkcjonowania wyznania karaimskiego. W piśmie z 29 listopada 1928 r. skierowanym do MWRiOP⁴⁷ wskazywał na konieczność nowego ustawodawstwa zgodnego z duchem Konstytucji marcowej i wyrugowania nieprzystających do nowej rzeczywistości przepisów rosyjskich. W piśmie przedstawiono także krótki rys historyczny Karaimów⁴⁸ i co najważniejsze załączono projekt ustawy. Seraja Szapszał zwrócił uwagę, że jako były hachan krymski cieszył się autorytetem najwyższej władzy duchowej wśród karaimów, stąd oczy wyznawców z Turcji,

⁴⁴ Dokładny przebieg uroczystości zob. U. Wróblewska, *Działalność...*, s. 121–123.

⁴⁵ Np. artykuł w „Kurierze Wileńskim”, AAN, MWRiOP, 1465, k. 3.

⁴⁶ AAN, MWRiOP, 1461, k. 350.

⁴⁷ AAN, MWRiOP, 1462, kk. 1–6.

⁴⁸ Na uwagę zasługuje przykład przedstawiający odwieczną lojalność Karaimów wobec Polski. Szapszał posłużył się postacią hetmana kozackiego Eljasza Karaimowicza, który, zachowując lojalność wobec Władysława IV Wazy, został zabity przez Bohdana Chmielnickiego. Ibidem, k. 3.

Egiptu, na Bałkanach i w Europie Zachodniej były zwrócone w kierunku głowy Karaimów polskich⁴⁹.

Po przesłaniu przez hachana projektu ustawy zaczęły się konsultacje i prace nad jego ostateczną redakcją. Wojewoda wileński pismem z 22 grudnia 1928 r. skierowanym do MWRiOP⁵⁰ przesłał dwa projekty A i B. Projekt A zawierał propozycję hachana, a projekt B popierany przez wojewodę uwzględniał już poprawki zaproponowane przez jego urzędników i zaakceptowane przez Seraję Szapszała. Wobec powyższego Wojewoda Wileński poparł projekt B i wnioskował o skierowanie go do prac legislacyjnych. Jako główne zalety projektu wskazał jego „zwięzłość i treściwość”, a także podkreślił wielki autorytet hachana wśród współwyznawców i brak u Karaimów jakichkolwiek tendencji separatystycznych. Zmiany zaproponowane przez wojewodę dotyczyły trzech obszarów: wprowadzenia ogólnych zasad stosunku państwa do związków wyznaniowych⁵¹, doprecyzowania trybu wyboru hachana i hazzanów⁵², zapewnienia władzy wpływu na wybór duchownych i wprowadzenie przysięg na wierność państwu⁵³. Prace nad redakcją ustawy w MWRiOP trwały prawie dwa lata. Pismem z 1 września 1930 r. ministerstwo skierowało projekt ustawy⁵⁴ do zaopiniowania przez Wojewodę Wileńskiego. Ministerstwo wskazało w nim np., że z treści projektu B nie wynikało, czy urząd ułłu-hazzana (zastępcy hachana) był obligatoryjny czy fakultatywny⁵⁵. Wprowadzono także zmiany w niektórych artykułach. W większości przypadków miały one charakter doprecyzowujący. Pismem z 22 stycznia 1931 r. w sprawie projektu przesłanego przez MWRiOP⁵⁶ Wojewoda Wileński wskazał na konieczność rozdzielenia przepisów wewnętrznych związku od przepisów regulujących relacje z państwem. Przez następne cztery lata trwały prace redakcyjne; w ich rezultacie dokonano podziału na przepisy wewnętrzne, zawarte w statucie i zewnętrzne regulujące stosunek do państwa. Te drugie zostały zawarte w projekcie ustawy⁵⁷. Przygotowany projekt został przyjęty przez Radę Ministrów 7 grudnia

⁴⁹ Ibidem, k. 5.

⁵⁰ AAN, MWRiOP, 1462, kk. 7–25.

⁵¹ W projekcie A w art. 1 była mowa o niezależności od władzy zewnętrznej. W projekcie B dodano postanowienia o samorządności związku i jego autonomii w ramach obowiązującego prawa, a także wskazano, że związek posiadał osobowość prawną. W późniejszym etapie przepis ten został przesunięty do art. 22. Ibidem, k. 9 i k. 12.

⁵² Dodano konieczność zatwierdzenia przez ministerstwo wyznań wyboru hachana, a przez wojewodę wyboru hazzanów. Ibidem, k. 18.

⁵³ Projekt B zawierał przysięgę składaną przez hazzanów i hachana. Ibidem, k. 22.

⁵⁴ AAN, MWRiOP, 1462, kk. 26–43.

⁵⁵ Ibidem, k. 30.

⁵⁶ Ibidem, k. 49–51.

⁵⁷ Kolejne redakcje projektów zob. Ibidem, k. 58–340.

1935 r.⁵⁸ i skierowany do Sejmu. Ustawa z 21 kwietnia 1936 r. o stosunku państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁹ oraz Rozporządzenie Rady Ministrów z 26 sierpnia 1936 r. o uznaniu Statutu Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej⁶⁰ w sposób kompleksowy regulowały pozycję prawną Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej (dalej KZR).

Oba akty prawne szczególną pozycję zapewniały hachanowi. Miał on bardzo szeroką władzę zarówno o charakterze administracyjnym, jak i religijnym. Dodatkowo wzmocniono jego pozycję przez fakt, że osobowość prawną posiadał związek jako całość, a nie poszczególne gminy wyznaniowe. Państwo zapewniło sobie także wpływ na wybór hachana poprzez możliwość blokowania zgłaszanych kandydatów. Pod rządami nowej ustawy nie uruchomiono przewidzianej w niej procedury wyborczej, stąd nie wiemy, jak w praktyce takie wybory mogłyby przebiegać⁶¹.

Uchwalenie ustawy i zatwierdzenie statutu KZR miało duże znaczenie dla obu stron. Świadczy o tym zorganizowanie w Wilnie uroczystego przekazania Dziennika Ustaw, w którym opublikowano ustawę karaïmską⁶². Miało to miejsce w Wileńskim Urzędzie Wojewódzkim 26 kwietnia 1936 r. w obecności ministra Wojciecha Świątosławskiego⁶³, który przy tej okazji odznaczył hachana Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski⁶⁴. Inicjatywa nadania odznaczenia wyszła z MWRiOP. Departament Wyznań zwrócił się 11 września 1935 r. do Biura Personalnego ministerstwa z pismem w sprawie nadania orderu⁶⁵. Departament prosił, aby sprawę potraktować jako pilną i nie czekać do 11 listopada, jak zwykle w tego typu sprawach. W dalszej części pisma przedstawiono krótki życiorys hachana i zwrócono uwagę na jego zasługi w trakcie prac legis-

⁵⁸ K. Krasowski 1988, s. 205.

⁵⁹ Dz U. z 1936 r., nr 30, poz. 241.

⁶⁰ Dz.U. z 1936 r., nr 72, poz. 518.

⁶¹ Dokładne omówienie postanowień ustawy zob. J. Sawicki, *Sytuacja...*, s. 199–208, K. Krasowski, *Związki...*, s. 202–206, U. Wróblewska, *Sytuacja...*, ss. 140–144 (Autorka błędnie podała datę dzienną uchwalenia ustawy 24, a nie 21 kwietnia, w innych miejscach data jest prawidłowa), T. Resler, *Prawne...*, s. 129–133.

⁶² Przekazanie to nastąpiło równocześnie z przekazaniem tekstu ustawy muzułmańskiej muftiemu Jakubowi Szynkiewiczowi – przywódcy religijnemu polskich Tatarów.

⁶³ U. Wróblewska, *Sytuacja...*, s. 139, S. Pilecki, *70-lecie ustawy sejmowej dotyczącej Karaïmów*, „Awazymyz” 2006, nr 1, s. 17.

⁶⁴ Analogiczne odznaczenie otrzymał mufti Jakub Szynkiewicz. Obaj znali się z Petersburga, gdzie Szynkiewicz uczęszczał na wykłady Szapszała. M. Pawelec, *Muzułmańskie echa wizyty Ha-dży Seraji Szapszała w Jugosławii w 1936 roku*, „Almanach Karaïmski” 2016, nr 5, s. 109.

⁶⁵ AAN, MWRiOP, 1465, k. 10–14.

lacyjnych nad ustawą karaimską⁶⁶. Ostatecznie order został nadany przez Prezydenta Ignacego Mościckiego 24 kwietnia 1936 r. „za zasługi na polu organizacji wyznania karaimskiego w Polsce”⁶⁷.

Jednym z ciekawszych aspektów działalności Seraji Szapszała po objęciu kierownictwa KZR były jego podróże zagraniczne, które wzbudzały zainteresowanie urzędników MWRiOP. Seraja Szapszał zawsze lojalnie informował o opuszczeniu kraju i wskazywał ministerstwu swojego zastępcę na okres nieobecności. Jedną z najistotniejszych była podróż to Turcji, gdzie Seraja Szapszał zakupił kilkadziesiąt eksponatów, głównie broni tatarskiej i karaimskiej, które miały powiększyć ekspozycję powstającego muzeum. Idea muzeum i archiwum karaimskiego powstała na początku lat 20. Prace nabrały tempa po przyjeździe do Polski Seraji Szapszała, który miał doświadczenie w tworzeniu podobnej placówki na Krymie⁶⁸. Również ze strony państwa wsparto materialnie rodzącą się instytucję. MWRiOP wspomogło konserwację przywilejów królewskich nadanych Karaimom, a prezydent RP ufundował ozdobną szafę (skarbiec) do przechowywania najcenniejszych archiwaliów⁶⁹. MWRiOP wsparło także pozyskiwanie artefaktów do muzeum. 13 czerwca 1935 r. Szapszał otrzymał kwotę 2000 zł na zakup eksponatów⁷⁰. Z dotacją tą związana jest właśnie podróż do Turcji w 1935 r., gdzie hachan kupił kilkadziesiąt przedmiotów⁷¹. Z ich wywiezieniem z terytorium Turcji wiązały się pewne trudności. Otóż, jak wyjaśnia hachan w piśmie z 27 listopada 1935 r. skierowanym do MWRiOP, władze tureckie zmieniły prawo dotyczące wywozu zabytków i przeniosły wydawanie zezwoleń z poziomu dyrektorów muzeów do Rady Ministrów. Zmiana taka wiązała się z uciążliwymi formalnościami, które można było obejść korzystając z poczty dyplomatycznej. Hachan sugerował, aby z takiej możliwości skorzystać. Przekazał, że eksponaty znajdują się w polskim konsulacie w Stambule, a tamtejszy konsul Roman Wengerowicz oczekuje na zezwolenie resortu spraw zagranicznych⁷². Część przedmiotów, która nie wymagała odpowiedniego zezwolenia na wywóz, została przesłana do Wilna kurierem dnia 26 września 1935 r. W związku z powyższym hachan zwrócił się do Departamen-

⁶⁶ Pod brudnopisem dokumentu podpisał się J. Woliński, ibidem, k. 14. Jest to o tyle ciekawe, że Janusz Woliński był od 1 czerwca 1935 r. kierownikiem referatu prawosławnego, zob. P. Leszczyński, *Centralna...*, s. 270.

⁶⁷ M.P. z 1936 nr 97 poz. 179. W tym samym zarządzeniu identyczne odznaczenie zostało nadane muftiemu J. Szykiewiczowi.

⁶⁸ U. Wróblewska, *Działalność...*, s. 171.

⁶⁹ Ibidem, s. 173.

⁷⁰ AAN, MWRiOP, 1467, k. 18.

⁷¹ Ibidem, k. 22–25.

⁷² Ibidem, k. 31.

tu Wyznań o zwolnienie tych przedmiotów z cła. Stosowne zarządzenie zostało wydane przez Ministerstwo Skarbu i przekazane do służb celnych w Wilnie⁷³.

Kolejną podróż Seraja Szapszał odbył w 1937 r.⁷⁴ Tym razem celem była Europa Zachodnia. MWRiOP pismem z 6 sierpnia 1937 r. zwróciło się do urzędu wojewódzkiego w Wilnie o przekazanie bliższych informacji na temat tego wyjazdu⁷⁵, bowiem w piśmie z 2 sierpnia 1937 r., w którym Szapszał informował o wyjeździe w celu odwiedzenia współwyznawców na obczyźnie⁷⁶ nie było informacji dokąd się wybiera. Podróż ta miała na celu organizację instytucji karaimskich w Paryżu i Berlinie oraz włączenie ich w struktury Karaimskiego Związku Religijnego w Polsce⁷⁷. Jak donosił Wileński Urząd Wojewódzki w piśmie z 14 sierpnia 1937 r.⁷⁸ hachan udał się do Berlina (gdzie społeczność karaimska liczyła ok. 20 rodzin) i do Paryża (ok. 500 Karaimów⁷⁹) w celu założenia gmin i objęcia ich zwierzchnością hachana w Polsce. Społeczność ta składała się w głównej mierze z emigrantów z Krymu. W dokumentach AAN brak informacji, czy działania hachana zakończyły się sukcesem⁸⁰. Z Europy Zachodniej hachan miał udać się do Turcji i Egiptu. Podróż ta zakończyła się 3 września 1937 r., kiedy hachan wrócił do kraju i przejął kierowanie KZR⁸¹.

Pod koniec lipca 1938 r. Szapszał udał się z wizytą duszpasterską i w celach naukowych do Bułgarii, Rumunii, Turcji i Syrii. W związku z pismem z 1 lipca 1938 r. poprosił MWRiOP o bezpłatne wydanie paszportu, zgodę na wywiezienie gotówki w kwocie 1200 zł na zakup eksponatów do muzeum oraz wystosowanie listów polecających do polskich placówek dyplomatycznych w tych krajach⁸². Brak informacji na temat stanowiska ministerstwa w tych sprawach, ale musiało być ono pozytywne, ponieważ podróż doszła do skutku. Szapszał powrócił do kraju 27 września 1938 r. o czym dowiadujemy się z pisma gratulacyjnego skierowanego w następnym dniu do nowego Dyrektora Departamentu Wyznań

⁷³ Ibidem, k. 20–21, k. 32–33.

⁷⁴ W dokumentach MWRiOP nie zachowały się informacje o podróży hachana do Jugosławii w lecie 1936 r. Wyprawa ta miała charakter naukowy. Na temat podróży zob. M. Pawelec, *op.cit.*, s. 104–108.

⁷⁵ AAN, MWRiOP, 1465, k. 28.

⁷⁶ Ibidem, k. 29.

⁷⁷ Szapszał utrzymywał kontakty z diasporą karaimską w Europie już od początku lat 20. W drodze do Polski zatrzymał się w Kiszyniowie, gdzie wizytował tamtejszą niewielką wspólnotę. M. Abkowicz, *op.cit.*, s. 9.

⁷⁸ AAN, MWRiOP, 1465, k. 32.

⁷⁹ M. Abkowicz podaje liczbę 400 Karaimów we Francji. M. Abkowicz, *op.cit.*, s. 11.

⁸⁰ Wspólnoty karaimskie m.in. z Czech, Niemiec, Turcji i Rumunii zwróciły się z prośbą do hachana o zatwierdzenie struktur organizacyjnych i objęcie ich zwierzchnictwem duchowym. M. Abkowicz, *op.cit.*, s. 15–16.

⁸¹ Ibidem, k. 33.

⁸² Ibidem, k. 37.

Henryka Dunin-Borkowskiego⁸³. Na temat przebiegu podróży brakuje informacji w dokumentacji MWRiOP. Relację z podróży do Damaszku zamieścił Szapszał na łamach „Myśli Karaimskiej”⁸⁴. Przypuszczać należy, że głównym celem wyjazdu, niezależnie od wizyty w Damaszku, było uzyskanie wpływu hachanatu polskiego na kolejne gminy.

Duże zainteresowanie i ożywioną korespondencję władz polskich wywołała sprawa porozumienia Karaimów polskich i litewskich oraz ewentualnego rozciągnięcia zwierzchności hachana Szapszała nad tymi drugimi⁸⁵. Wileński Urząd Wojewódzki w poufnym piśmie z początku października 1938 r. poinformował MWRiOP o nawiązaniu kontaktów między hachanatem a Karaimami litewskimi⁸⁶. W poufnej odpowiedzi MWRiOP całkowicie poparło nawiązanie tych kontaktów i rozciągnięcie zwierzchnictwa religijnego na Litwę oraz zadeklarowało przyznanie KZR subwencji na ten cel w wysokości 1500 zł rocznie⁸⁷. Stanowisko to zostało przekazane do wiadomości MSZ. W grudniu 1938 r. Wileński Urząd Wojewódzki informował MWRiOP, że hachan otrzymał do wglądu statut gmin litewskich i wniósł do niego istotne poprawki, przede wszystkim wzmacniające pozycję nadzorczą hachana i ograniczające władzę zarządów gmin. W przypadku, gdyby Karaimi litewscy nie zaakceptowali tych zmian, Seraja Szapszał planował wysłać do nich przedstawiciela hachanatu, który miałby ich nakłonić do ich przyjęcia⁸⁸. W maju 1939 r. Wojewoda Wileński informował, że na czerwiec 1939 r. zaplanowano w Wilnie konferencję Karaimów polskich i litewskich, która miała doprowadzić do usunięcia rozbieżności⁸⁹. Korespondencja urzędów państwowych w tej sprawie kończy się w sierpniu 1939 r. MSZ zwróciło się do MWRiOP 5 sierpnia 1939 r. w sprawie informacji o rezultatach czerwcowej konferencji⁹⁰. Z analogicznym zapytaniem wystąpiło dnia 11 sierpnia 1939 r. MWRiOP do Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego⁹¹. Brak niestety informacji zwrotnej urzędu wojewódzkiego. Zastanawiające jest to, że urząd wojewódzki nie poinformował resortu wyznań o rezultatach rozmów, wiedząc, że ministerstwo jest żywo zainteresowane tą sprawą. Niezależnie od rezultatu konferencji dalsze działania w zakresie objęcia zwierzchnictwa nad Karaimami litewskimi przerwał wybuch II wojny światowej.

⁸³ Ibidem, k. 52.

⁸⁴ Szapszał Hadży Seraja, *W poszukiwaniu śladów karaimskich w Damaszku*, „Myśl Karaimska” 1937–1938, nr 12, s. 81–89, www.jazyszlar.karaimi.org [dostęp: 08.10.2017].

⁸⁵ AAN, MWRiOP, 1465, k. 54–58, k. 62, k. 65–66, k. 67–68.

⁸⁶ Ibidem, kk. 57–58.

⁸⁷ Ibidem, kk. 55–56.

⁸⁸ Ibidem, k. 62.

⁸⁹ Ibidem, k. 65.

⁹⁰ Ibidem, k. 67.

⁹¹ Ibidem, k. 68.

PODSUMOWANIE

Działania Seraji Szapszała doprowadziły do skonsolidowania i rozwoju życia społecznego, kulturalnego i religijnego Karaimów w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Wspierany przez władze państwowe i współwyznawców, szczególnie zasługi miał w trzech obszarach: uregulowania sytuacji prawnej poprzez doprowadzenie do uchwalenia tzw. ustawy karaimskiej i statutu KZR, dbania o zachowanie dziedzictwa kulturowego poprzez organizację muzeum karaimskiego i innych instytucji kulturalnych oraz dbania o rozwój życia religijnego⁹².

Po analizie dokumentów dotyczących Karaimów i hachana zgromadzonych w zasobach AAN należy wskazać, że stosunek władz do tej społeczności był pozytywny. Mniejszość ta uchodziła w oczach polityków i urzędników za lojalną wobec władzy, a co najważniejsze nieprzejawiającą tendencji separatystycznych. Szczególnie życzliwa postawa wobec Karaimów cechowała wojewodę wileńskiego, niezależnie od osoby, która ten urząd piastowała. Z pism przygotowywanych przez urzędników wojewody zawsze wybrzmiewała przychyłność. Podnoszono historyczne zasługi Karaimów, a także fakt, że w większej swej części Karaimi nie ulegli rusyfikacji. Takie nastawienie cechowało także polityków w Warszawie. Wsparcie finansowe dla hachana, zwolnienia z podatków, opłat celnych czy opłat za paszport świadczyły niewątpliwie o pozytywnym nastawieniu władz państwowych nie tylko do osoby hachana, ale do całej społeczności.

Hadży Seraja Chan Szapszał mógł objąć urząd hachana dzięki poparciu władz państwowych. Brak w dokumentach MWRiOP śladów konkurenta. Z propozycją jego kandydatury wystąpiło środowisko Karaimów wileńskich, wskazując jako atuty jego dokonania naukowe oraz doświadczenie na podobnym stanowisku. Władze państwowe przeprowadziły oczywiście działania mające na celu pozyskanie wiarygodnych informacji na temat jego osoby. Raporty z polskich placówek dyplomatycznych potwierdziły jego zalety: dokonania naukowe, nienaganną postawę moralną i, co także miało znaczenie, negatywne nastawienie do bolszewików. Dużą wagę miała również pozytywna opinia prof. Tadeusza Kowalskiego – wybitnego polskiego turkologa. Seraja Szapszał uzyskał aprobatę władz polskich, dzięki czemu po oficjalnej jednogłośnie elekcji mógł uroczystie objąć urząd w 1928 r. Szeroka reprezentacja przedstawicieli władz na ingresie nowego hachana świadczyła o randze tego wydarzenia. Dalsza współpraca hachana z resortem wyznań przebiegała w sposób prawidłowy, nie ma śladów sporów. Hachan okazał się lojalnym obywatelem polskim, który jednocześnie dbał o rozwój kultu-

⁹² A. Zajączkowski, *W X-tą rocznicę ingresu J. E. Hachana H. Seraji Szapszała*, „Myśl Karaimska” 1938, nr 12, s. 4, www.jazyszlar.karaimi.org [dostęp: 08.10.2017].

ralno-duchowy swoich współwyznawców. Korespondencja hachana z władzami, także ściśle urzędowa, zawsze nacechowana była kurtuazją.

O pozytywnym nastawieniu władz do Seraji Szapszała świadczą również: wsparcie finansowe dla jego konkretnych działań, różnego rodzaju ulgi, jak np. zwolnienie z ceł, opłat za paszport, czy listy polecające do polskich placówek dyplomatycznych. Wsparcie polskich dyplomatów dla Szapszała było o wiele większe niż dla przeciętnego obywatela (choć wskazać należy, że Szapszał nie był przeciętnym obywatelem, a pomoc państwa wiązała się z prestiżem oraz polityką wobec mniejszości religijnych i językowych, władze zawsze odwoływały się do przykładu Karaimów jako lojalnych obywateli, przeciwstawiając ich tym, którzy byli nielojalni). O poziomie zaufania do hachana świadczy popieranie jego działalności zmierzającej do rozciągnięcia zwierzchności nad Karaimami litewskimi oraz gminami na Bałkanach i w Europie Zachodniej. Podobnie należy odbierać wzmocnienie pozycji hachana w ustawie karańskiej poprzez wprowadzenie dożywotności urzędu i inne szczegółowe postanowienia dotyczące jego pozycji prawno-ustrojowej.

Współpraca władz państwowych z hachanem przebiegała harmonijnie i bezkonfliktowo. W dokumentach MWRiOP brak także śladów wewnętrznej opozycji karańskiej.

SERAYA SHAPSHAL – HAKHAM OF KARAITES
IN THE SECOND POLISH REPUBLIC IN THE LIGHT OF DOCUMENTS
OF THE MINISTRY OF RELIGIOUS AFFAIRS AND PUBLIC ENLIGHTENMENT

Abstract

The article presents hakham as a religious leader in the eyes of the public authorities through the prism of the documents accumulated at the Ministry of Religious Affairs and Public Enlightenment (Polish *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*). This institution had a decisive influence on the way the religious policy was carried out in order to put the concepts and political ideals of state into practice. The description of the Karaites hakham by the Ministry of Religious Affairs and Public Enlightenment officials supplements the gap in the study of the history and legal status of the Karaites community. The literature on the subject did not pay sufficient attention to the issue of the attitude of state authorities towards Seraya Shapshal in the past. Presenting this matter helps to understand the policy of the state towards the Crimean Karaites. Furthermore, it contributes to the depiction of the genesis of the act which regulated the relationship between the aforementioned parties. It adds more details to the portrayal of the Karaites community before World War Two. The paper also answers the questions pertaining to the attitude of the state towards the Karaites as a community, the authorities' position concerning Seraya Shapshal and their mutual relationship with special attention paid to the areas which could have been a source of animosity.

SERAJA SZAPSZAL – HAKHAM KARAÏTE EN POLOGNE SOUS
LA DEUXIEME REPUBLIQUE A LA LUMIERE DE DOCUMENTS
DU MINISTERE DES CONFESSIONS RELIGIEUSES
ET DE L'EDUCATION NATIONALE

Resumé

L'article présente le hakham, perçu par les autorités de l'État comme un chef religieux, à travers les documents rassemblés au sein du Ministère des Confessions religieuses et de l'éducation nationale. En disposant du pouvoir de mettre en œuvre des concepts et des idées politiques au niveau de l'État, cette institution a eu une influence déterminante sur la conduite de la politique religieuse. La démonstration comment le hakham karaïte était perçu par les responsables de ce Ministère comblera le manque dans la recherche sur l'histoire et la situation juridique de cette communauté. La littérature sur le sujet n'a pas encore suffisamment jeté la lumière sur la manière dont Seraja Szapszał était perçu par les autorités de l'État. La présentation de cette question permet de mieux comprendre la politique de l'État à l'égard des Karaïtes et de montrer la genèse de la loi régissant les relations mutuelles et donner une image complète de la communauté karaïme avant la Seconde Guerre mondiale. Cet article répond à des questions sur l'attitude de l'État à l'égard des Karaïmes, en tant que communauté, sur l'attitude des autorités envers Seraja Szapszał et leurs relations mutuelles, ainsi qu'indique les zones pouvant causer des animosités.